

IN DE SCHADUW VAN DE ANTICHRIST¹

Kinderkens, het is de laatste ure; en gelijk gij gehoord hebt dat de Antichrist komt, zo zijn nu ook velen antichristen geworden; waaruit wij kennen dat het de laatste ure is. 1 Johannes 2: 18

I

Wanneer we religieuze mensen zijn, moeten we scheef aankijken tegen de figuur van de Antichrist. Hij is ons een fantasma, een spook! Duivelsfratsen imponeren ons niet. De religieuze mens kent twee polen: de ziel en de Natuur, of ook de geest en God. Hij staat buiten de geschiedenis, hij beweegt zich in een geestelijke onthevenheid. Het gaat hem om contact, nee, om gemeenschap, of meer nog, om samensmelting van de ziel en God, het gaat hem om de haven in de stilte, om opheffing van de vertroebeling die de instincten aanrichten. Schijn en wezen moeten worden onderscheiden: in het religieus geloof wordt de schijn meer en meer transparant tot op het eeuwig wezen van de dingen, tot op het geheim van de Al-eenheid.

Daarom is de Bijbel, ten minste grote gedeelten daarvan, niets voor de religieuze mens! Wat móet hij met al die geslachtsregisters, wetten, koningen, oorlogen, verwickelingen zonder einde? Hoe stuit hem het verhaal van de zondvloed, van Sodom en Gomorra! Hij hoort het noodgeschrei van de vervolging in Egypte, hij hoort de klaagliederen van Jeremia om de val van de stad Jeruzalem en het laat hem niet koud, maar religieus is het hem een hinder op de weg naar klaarheid.² Het is alles objectief, profaan, banaal, zakelijk, onopgehelderd, ménselijk – al te menselijk³ en allerminst stichtelijk.

En ook wanneer in de Bijbel het meer persoonlijke leven geraakt wordt: wat móet de religieuze mens bijvoorbeeld met het murmureren van Job, met de scepsis van de Prediker, met de wonderlijke moraal van de aartsvaders, met dat eigenaardig zwevende, dat zwerfzieke, nomadische? Het flakkeren van de woorden, het anarchistische van de daden, het bijna nihilistische van het levensgevoel brengt hem in onrust.

En het minst van al weet de religieuze mens raad met de Apocalyps, met de visioenen (of fantasieën) van Daniël en van Johannes. Het bestand van de wereld ligt daar onder een bombardement van oordelen en gerichten. De paarden van de verschrikking steigeren over de vruchtbare landouwen, de zon wordt verduisterd, de rivieren worden bloed, de ster Alsem stort néér en maakt de wateren bitter. [Opb. 6: 1-8, 6: 10v., 8: 8v. en 8: 11] Te midden van dit rumoer en deze verstrooiing schrijdt, waadt, worstelt het Woord van God voort tot de ontknoping.

Er is wel eens een tijd, een korte tijd dat de religieuze mens opschrikt en luistert juist naar de Openbaring van Johannes, bijvoorbeeld als hij zelf in de geschiedenis wordt binnengesleurd

¹ De datum waarop deze preek is gehouden in de Amsterdamse Willem de Zwijgerkerk is onbekend, gezien de inhoud in elk geval na de oorlog. Over dezelfde tekst preekte Miskotte op 23 oktober 1938 in de avonddienst van de Amsterdamse Overtoomkerk. Daar werd ook gelezen Openbaring 17: 3-8. De preek is opgenomen in *Feest in de Voorhof*. Amsterdam: Holland 1951, 235-257. Deze tekst is overgenomen uit *Verzameld Werk 13. Preken*. Kampen: Kok 2008, 653-671.

² Zie voor geslachtsregisters bijv. Gen. 5 en 11, ook Mt. 1 en Lk. 3: 23vv. Voor de zondvloed zie Gen. 6-9, voor Sodom en Gomorra Gen. 19 en voor het noodgeschrei in Egypte Ex. 3: 7.

³ Zinspeling op de titel van een boek van Friedrich Nietzsche: *Menschliches Allzumenschliches* (1878).

door de totaalstaat, het wereldgeweld van de dictators. Dan grijpt de religieuze mens met zekere graagte naar de duistere voorspellingen, laat zich zelfs verleiden tot gewaagde, voorbarige aanduidingen en kromme voorzeggingen. Dan valt het hem als een dauw op de dorre ziel te horen dat Hitler de Antichrist is of Stalin. Dan is hij er niet mee tevreden daarin de voorafschaduwing of de aanloop van het Duister Regime te zien, dan vaart hij voort tot de restloze identificatie.

Nu, het Derde Rijk is vergaan – en de religieuze mens is tot zijn ruste weergekeerd. En was de Indonesische kwestie⁴ nu niet gekomen, hij had naast een voortreffelijke spijsvertering ook allang een uitnemende rust, een heilig emeritaat verworven, gepensioneerd op een schappelijk bedrag van gevoelens en belevingen: *in* het leven weer buiten het leven, *in* de geschiedenis weer zonder deelname daaraan als aan *zijn* geschiedenis, voor het uitwendige weer bezig met idealen, wat het innerlijk aangaat weer een toegang zoekend tot de ‘hogere werelden’ van de mystiek.

Ik wilde wel dat we onszelf in deze vrome burger herkenden en ons solidair verklaarden met deze mens. Zo *is* de mens, de religieuze mens, ons aller zielsverwant!

Bij ogenblikken kriebelt het hem dat niet ieder ziet wat hij ziet, namelijk dat de troon van de Antichrist sedert de laatste catastrofe niet onbezet is gebleven, dat niet ieder dezelfde lust toont om Stalin te kronen of te doodverven met dezelfde ere- of schandtekenen als Hitler. Hij juist vindt dat het op hetzelfde neerkomt ‘of je door de hond of de kat gebeten wordt’. Het is beide bedreiging van orde, bezit, welvaart. Het betekent ontkerstening van de mens, het brengt verstoring van de innerlijke vrede, het overschaduwde de beleving van de ziel en de Natuur, van de menselijke geest en God. In *dit* opzicht – en dat is voor hem het enig gewichtige – is er geen onderscheid tussen de ene en de andere dictatuur.

Het blijkt niet zo eenvoudig de Antichrist, dit griezelig personage, te identificeren: er kleeft willekeur aan zulk doen. Misschien is hij ook helemaal niet *griezelig*, in elk geval is er iets grootmachtigs aan hem, een overweldigende potentie en presentie. Bovendien: *zo* zal het *hier* niet komen.

En als er dan een tijdlang niets gebeurt (namelijk niet vlakbij!), als de krant op z’n tijd meldt dat het zo’n vaart niet loopt en de bakkerskar rolt door de straat, de koersen zijn redelijk, de leesportefeuille circuleert, de bridgedrive gaat door – of ook, op een hoger plan: de samenkomsten en gesprekken, de ideeën, de principes en bovenal de geestelijke ervaringen behouden hun regelmaat, dan keert de religieuze mens tot zijn rust weer.

Is het niet of bij deze opsomming een stem door deze ruimte roept: “*Gij* zijt die man!” [2 Sam. 12: 7], dit is úw wereldje, ziehier uw oude, onverstoorbare religie in de praktijk!?

De religieuze mens zou zich aan de geschiedenis willen onttrekken, aan de verschrikking en de heerlijkheid, de doem en de belofte ervan. Hij wil alleen zijn of met verwanten terzijde staan en hij vertaalt alles in *symbolen*. Zo is de Antichrist een symbool van het materialisme of van de dictatuur en Christus een symbool van ‘de geest’ of van ‘de liefde’.

Dat de Bijbelse mensen juist tot in hun binnenste worden omgewoeld, in hun Godsgeloof worden aangevochten of bevestigd door hun deelname aan de geschiedenis, dat de diepste gevoelens onmiddellijk gepaard gaan met het *wereldnieuws* – dat is voor de religieuze mens

⁴ Op 17 augustus 1945 proclameerden Soekarno en Mohammed Hatta de onafhankelijkheid van ‘Nederlands-Indië’. Nederland reageerde met twee ‘politieke acties’ (1947 en 1949). De soevereiniteitsoverdracht vond uiteindelijk in december 1949 plaats.

een raadsel en een ergernis. Toch is het zo – wel te verstaan niet het wereldnieuws als bloot bericht, als los beeld van het filmjournaal, maar in zijn grondaard, zijn fatale strekking en niet zonder het licht dat ook over het *fatum* zijn belofte uitstraalt. Zo hebben aartsvaders en richters, profeten en apostelen, kerkvaders en martelaars, missionarissen en sociale werkers, elk op zijn eigen plaats, het ondervonden: de waarheid ‘maakt geschiedenis’.

II

“Kinderkens, het is de laatste ure; en gelijk gij gehoord hebt dat de Antichrist komt, zo zijn nu ook velen antichristen geworden, waaruit wij zien dat het de laatste ure is” – zo schrijft de apostel Johannes in zijn eerste zendbrief.

‘Kinderkens’ – daaruit spreekt de moederlijkheid van de apostel en van de kerk, weerglans van de vaderlijkheid van God. Wij horen daarin de tedere barmhartigheid waarmee God de volkeren en de enkeling in de geschiedenis ontmoet! Kinderen – zij *kennen* nog hun herkomst, ze zijn *jong* en weten hun *toekomst*, en ze blijven jong, door in de ruimte van de oude geschiedenis op hun post te blijven, in de buurt van de Vader.

Hier is ook het *gezag* dat uit het verleden langs duizend verborgen wegen tot ons komt. Wij leven dagelijks van gezag, levend, geestelijk, zedelijk gezag. We komen het geloof niet te boven juist omdat we in de geschiedenis staan: we blijven niet alleen daarin kinderen dat we de dingen fel beleven en als een avontuur, ondanks de angsten, maar ook daarin dat we de woorden die de dingen belichten erg innig horen, als de woorden van Hem die met een toegenegen hart ons de dingen een weinig verklaart, terwijl Hij ons in de tijd begeleidt. We ontdekken als kinderen de *zorg* van Eén die nabij is in de bovenpersoonlijke en persoonlijke spanningen van onze dagen en nachten, die wél de ernst van het leven ons bijbrengt, maar niet dan door het eigenlijke, Zichzélf, bij te dragen, om door zijn tegenwoordigheid ons verder, de tijd in, te dragen. Als ‘kinderen’ worden de lezers van Johannes’ brief dus aangesproken omdat ze hun herkomst en toekomst kennen, omdat zij, persoonlijk en gemeenschappelijk, onder een vaderlijk gezag mogen leven, omdat zij de tegenwoordigheid ervaren van God, die op zijn goddelijke wijze zorg voor hen draagt.

We lezen verder: “... het is de laatste ure”! Niet úw laatste uur, maar *het* laatste uur, de uiterste stonde van de geschiedenis. De wereld is rijp voor de ondergang en voor de verheerlijking gereedgemaakt. Sedert de komst en verheerlijking van Christus is de laatste ronde ingegaan van de worsteling van de tegenstrijdige machten. De horizon wijkt voor onze blik, al het geschapene zal ademen in de eigen, godverzadigde onuitputtelijke sfeer. De kleine mededingers zwoegen zich ten einde: ontzaglijk is de wereld op drift geraakt naar het avondrood van alle dromen. Wie door alle hemelstreken doolde heeft niets nieuws gevonden, of het ‘nieuwe’ moest zijn dat er ‘na Christus’ niets nieuws gevonden *is* ter zake van de heilige en heilzame zin van de *geschiedenis*.

Men kan in zekere zin zeggen dat de apostel zich heeft *vergist* – namelijk in de tijdsduur van deze ‘laatste periode’. Toch, principieel heeft hij het begrepen: sinds Christus’ verschijning wordt alles beoordeeld, gemeten en begrensd door Hem.

En nu zijn er vele gradaties van verstandhouding en miskennis met betrekking tot Christus, maar het uiterste daarvan is de Tegen-Christus. De *Tegen-Christus*, die dan toch nog altijd een christus, een messias, een verlosser, een vredestichter wil zijn, en het in zekere zin, contrastmatig ook werkelijk *is*.

Ongetwijfeld zal de Antichrist een persoon zijn die de wereld beheerst, de tegenkandidaat voor de wereldtroon, voor de wereldregering. Hij wordt voortgebracht door de machtige geest, die drijvende kracht achter de ontkenning van hetgeen eenmaal geschied *is* in de onherroepelijke geschiedenis: Gods liefdevolle tegenwoordigheid op aarde in Jezus, die het land doorging goeddoende en onder de vleugelen van zijn tegenwoordigheid was genezing van 's levens wee [Hand. 10: 38]. Doch de ontkenning geschiedt nu door concurrentie en mimicry.

De gestalte die hier bedoeld wordt leeft zeer zeker in de geschiedenis, maar hij is erop uit de geschiedenis, het centrale van die geschiedenis, ongedaan te maken. De Antichrist weet geen levensdoel dan dit ene: het *onherroepelijke* van de verschijning van de Heiland tóch weg te roepen, weg te zingen, *weg te dringen* uit de levende herinnering en het levensgevoel van de mensen. Wanneer wij zulk een toeleg psychologisch ondenkbaar achten hangt dat ongetwijfeld samen met een onvermogen om te beseffen wat 'zonde' is. Ook de zonde in het algemeen is als een opzettelijk tarten van God, nota bene van de liefde van God, inderdaad ondenkbaar. Maar wie zichzelf een weinig kent weet dat zulk tarten van de Liefde, ja een haat en vernielzucht tegen de genade, latent ook in hemzelf leeft. Want "wij willen niet dat Déze koning over ons zij". [Lk. 19: 14]

Intussen, de hier bedoelde gestalte kan het centrale van de geschiedenis alleen ongedaan maken door zelf béter heil te bieden, in bredere, meer bevredigende zin een heiland te zijn. Hij moet zelf het centrum van de geschiedenis gaan beslaan en zichzelf stellen als het einde van de vóórtijd, als het begin van de heilstijd. Hij moet een paradijs beloven én vertonen. De Antichrist wordt voorafgegaan door figuren, *typen* die hem aankondigen, zoals ook de Messias is voorafgegaan door messiaanse gestalten, profeten, richters, martelaren, knechten van de Heer die zijn weg bereidden, die in de wildernis een rechte baan maakten voor hun Heer. Deze figuren beheersen telkens met hun tekenen en wonderen een cyclus van getijden en vormen een geestelijk, juridisch, zedelijk, economisch verband, een Rijk, en ten slotte gaat het op een *wereldrijk* aan waarin het leed uitgebannen is.

Zie, zij lijken op Christus, óók deze voorlopers reeds! In hun pretentie in de geschiedenis te staan, in een beheersend midden, als vervulling van de wens van alle volken. In hun appel op het geweten, de vordering van de inzet van de totale persoon, geest en ziel, lijf en goed. In hun belofte eindelijk vrede te brengen, de mens naar zijn ware geluk te brengen, zonder vrees en vernedering. In hun zegenrijke invloed: het geven van een zekere binding aan wat ideologisch uiteenstreeft, een vorming, ordening en richting aan het chaotisch-gegevene van duizend belangen, honderd volken, twee klassen.

Dit moeten we, dunkt mij, voorgoed uit onze verbeelding verbannen: de voorstelling dat de Antichrist per se de beestmens, de bruut zou moeten zijn, de verwoester, de verderver die als zodanig kenbaar en aanwijsbaar is, die we kunnen ontmaskeren met onthullingen en die het antitype is van wat bijvoorbeeld de *Aufklärungstijd* heeft gedroomd. Het is niet voor iedereen apert dat het redelijk-onmogelijke, de zedelijke waanzin hier triomfeert. Duizenden die 'van goede wil' zijn zullen het aanstaren, aangapen, vol bewondering. Misschien zijn wij wel in de wieg gelegd om met de 'beste bedoelingen' op te trekken in het leger van de Tegen-Heiland, zonder veel benul!

En daarom moeten we ook nog veel meer breken met het provincialisme dat deze hoge, ontzaglijke titel van de Antichrist wegschenkt aan de tegenstanders van het eigen kleine of

gewichtige standpunt, breken met onze gewoonte tegen al wat afwijkt, ketters, apart, vreemd, nieuw, radicaal is alarm te slaan en een plebejisch lawaai te maken. Ook de voorlopers van deze Ontzaglijke zullen allerminst zo doorzichtig zijn dat Jan en alleman, met wat 'beginselen' gewapend, hen ook maar van verre zouden treffen. Ook die voorlopers nemen deel aan het *mysterie* van de Tegen-Christus, die waarlijk eerder openbaar is als een sóórt Christus dan daarin dat hij tégen Christus Jezus ageert.

III

Het is bitter om te zeggen, maar het is niet anders: met de Antichrist staan wij op de rand van het laatste *geheim van ons bestaan*, dat wil zeggen dat hij iets uitstaande heeft met *ons* diepste wezen. Van ons totale bestaan als mensen in de gang van de geschiedenis is *hij* in zekere zin de voorlopige bekroning.

Zo klein is deze Tegenstander niet dat hij ónze tegenstander zou zijn, en zó dom is deze Tacticus niet dat hij simpelweg door iedere weldenkende burger zich zou laten herkennen als een smeder van boosaardige plannen tot vernietiging van Gods wereld. Het is niet onmogelijk dat ook wij hem zullen vinden en vereren als onze hoogste verwant en helper in de laatste crisis. Zoals Willem van Mérode schreef:

*Hij ging in pracht van purperen gewaden,
Zijn oogen waren mild en schoon en week.
En voor hem uit liep door de gansche streek
Een roepen van zijn goedheid en genade.*

*Hij heelde zieken en geheime nooden
Van hen die kwijnden naar ontbeerd genot.
Hij was der aarde lang verwachte god,
En ieder schikte zich naar zijn geboden.*

*Steden en dorpen trokken uit tot hem,
Want hij vervulde droomen en verhalen.
Hij liet de lichten uit den hemel dalen,
Bergen bewogen zich op zijne stem.*

*Hij klonk in kluisters en hij kwam bevrijden,
Hij bliksemde den boudsten met zijn ban.
Met trots brak hij den hoogmoed van den man,
En vrouwen won hij met zijn medelijden.*

*En heel de heerlijke aarde was zijn rijk,
Hij strooide vreugde in de droefste zielen,*

*Hij vroeg hun niet om voor hem neer te knielen,
Want wie hem zag bood vrij hem huldeblijk.⁵*

Of zoals Flaubert in de *Verzoeking van den H. Antonius* suggereert: “Hij zal geboren zijn uit de Maagd; hij zal zijn boden zenden onder alle volken; en zijn woord zal heersen van de rivier tot aan de zee en tot aan het uiterste der aarde. Hij zal de onderdrukte redden, die roept, en de arme zal hij ontzien. Hij zal alle magen vol maken tot aan de tanden. Maar hij zal de hoogmoedigen verhogen en de nederigen vernederen; en alle kerken zullen in de weg staan en door verrukte *pétroleuses* in brand gestoken worden. In die dag, wie op het veld is, die vluchte in de bergen, en wie op het dak is, die neme geen tijd om iets uit zijn huis mede te nemen. En hij zal wonderen doen: hij wandelt op de zee, hij vliegt door de lucht, hij stuit de stromen; hij maakt den mens dronken door de geur van zijn adem, als hij zal zeggen: ‘*Je suis le Messie!*’.”⁶

Wie niet weet wie Christus is kan het misschien aan de figuur van de Tegen-Christus leren? Nee! Zo is het niet. Wie het niet reeds weet, zal veeleer die figuur abusievelijk voor de weergekeerde Heiland *zelf* houden, de Vorst van het einde, in wiens lof alle stemmen neerbrenken, omdat zijn beginsel ons heeft bezielde.

Alleen christenen zullen hem herkennen, de Antichrist. En hij zal hén kennen en weten te vinden, maar ook alweer niet per se door een vernieuwing van de oude keizerlijke arena-spelen, veel stiller, veel fijner, veel humaner en veel satanischer wellicht: “Toen dorstte hij naar ’t bloed van alle vromen, / Maar zijn gezicht bleef vriendelijk en zacht”⁷. Dit Messias-masker te doorzien zal zeker niet gegeven zijn aan de religieuze mens!

Wie Christus tot een symbool heeft gemaakt zal straks de Antichrist niet herkennen. Wie in ‘de Christus-idee’ gelooft zal zijn willige buit zijn.

Wie niet weet dat de Messias ook een *politieke* macht is, die zal de Anti-Messias niet herkennen. Ieder die zich eraan gewend heeft dualistisch tussen binnen en buiten, stof en geest, staat en kerk, economie en moraal, ethiek en moraal scheiding te maken, wordt in de netten van de propaganda meegesleept.

Wie niet weet van het raadsel van de afval zal alleen maar een verschuiving waarnemen in de wereldverschijnselen, een verandering van de machtsverhoudingen, en hij zal niet begrijpen waarom we op een kalme zondagmorgen zingen:

*Hoe groot, o Heer, en hoe vervaarlijk
staat nu ons leven vol verdriet!
Ons haters pogen t’saam eenpaarlijk
te dempen al, gelijk men ziet,
het volk tezaam,
dat uwen naam,*

⁵ Willem de Mérode, ‘De Antichrist’, strofe 1, 5, 6, 7 en 9, uit de bundel *De overgave*. Baarn: Bosch 1919, 16vv. [2491]

⁶ Gustave Flaubert schreef van *La tentation de Saint-Antoine* vier versies: de eerste verscheen in 1848, de laatste in 1874. Miskotte citeert waarschijnlijk uit de vertaling van Louis Couperus. Amsterdam: L.J. Veen 1896.

⁷ Laatste twee regels van het gedicht ‘De Antichrist’ van Willem de Mérode (strofe 16). Zie noot 5.

*het volk tezaam, dat uwen naam belijdt.
O Heer, in dezen nood ons toch bevrijd!*⁸

De Anti-Christus is alleen mogelijk waar Christus beleden is, van harte en diep, historisch, politiek, in al de vormen van het leven. Hier! Niét in China, niét in India, niét in de Congo. Als het daar ook gebeurt, zal het gaan vanuit de directieven van de Europese geest.

Daniël zag de schaduwen: “De Koning van het Noorden” (in de Diadochentijd) “komt aanstormen; en daar zal geen kracht zijn om te bestáán” – zo lezen wij in Daniël 11.⁹ “En die tegen hem komt, zal doen naar zijn eigen welgevallen en niemand zal voor zijn aangezicht bestáán.”

Zijn dat niet de predicaten van de godheid, op een historische figuur samengetrokken? Dat is het neuralgische punt.

En het hart van deze beide koningen verenigt zich! En Antiochus Epifanes¹⁰ trekt naar Egypte, het Zuiden. “En aan één tafel zullen zij zitten en leugen spreken.”

En dan komt er een tiran boven de tirannen: één wereld of géén wereld. Daarom één stralende leugenwereld! Dan komen de huichelaars aan slag, die nu huichelen onder het nieuwe gezag zoals ze gehuicheld hebben onder het oude: de karakterlozen, ook de religieus-karakterlozen. Maar het volk, “hen die God kennen”, zullen zij grijpen – de *chassidim*, de vromen, worden vreselijk ‘onderscheiden’. Dán zullen de leraars eerst echt onder het volk staan! En ze zullen vallen door het zwaard en door de vlammen, door gevangenschap en door beroving.

Zie dit eerste scherp-gesneden silhouet! Wie is hij? Hoe leeft hij? “Op de goden zijner vadersen zal hij geen acht geven.” En hij zal zich onttrekken aan de begeerte van de vrouwen, hij zal principieel asceet zijn of hij zal de cultus van Adonis, de lieveling van het vrouwvolk, verachten. “Hij zal ook op geen enkele godheid acht geven, maar hij zal zich boven allen groot maken.”

In de tweede Thessalonicenzenbrief (2: 3v.) spreekt Paulus geheimzinnig daarvan dat de toekomst van de Heer niet nabij is, “tenzij gekomen zal zijn de mens der zonde, de zoon des verderfs, die zich tégenstelt en zich verheft boven al wat God genoemd of als God vereerd wordt, also dat hij in de tempel Gods *als een god* zal zitten, zichzelf vertonende dat hij God is”. Ziedaar een tweede aanduiding!

Maar hij wordt nog begrensd, weerhouden, “de mens der zonde”! Door wie? Men heeft gezegd: door het Romeins imperium, als drager van de gerechtigheid, van de humaniteit, door de staatsorde. Anderen menen dat de apostel aan God denkt, of liever aan het Woord van God, aan de prediking, aan de missie onder de volkeren die eerst haar loop moet hebben volbracht. Eerst de missie dan de apostasie, daarna de parousie, de komst, in openbare tegenwoordigheid, van Christus.

⁸ Gezang 199, vers 1 (1938), Liedboek (1973) 417.

⁹ Het rijk van Alexander de Grote viel na zijn dood (323 v. Chr.) uiteen in een aantal gebieden die bestuurd werden door ‘diadochen’ (eigenlijk: opvolgers). Zie voor de geciteerde en geparafraseerde verzen Dan. 11: 15, 16, 27, 32, 33, 37.

¹⁰ Antiochus Epifanes (‘de stralende, doorluchtige’) was koning van het diadochenrijk Syrië van 175 tot 163 v. Chr. Zijn poging Egypte te veroveren mislukte. In Jeruzalem eiste hij invoering van de Zeusdienst in de tempel, hetgeen tot de Makkabeeënopstand leidde.

IV

Misschien worden we ongeduldig. We willen eindelijk wel eens weten waar we aan toe zijn! Het blijft zo vaag zolang het ons verboden wordt een figuur uit het heden aan te wijzen! En deze beelden zijn toch hoogstens vooruitgeworpen schaduwen van de valse, ondoorgroondelijke Wereldheiland en Levensvorst, die komende is om ons te... verderven. Nu, we kunnen elkaar helpen! Hij zal vlakbij komen, hij zal van een schaduw een presentie worden, huiveringwekkend, zijn adem zal langs ons voorhoofd gaan en gloeien. De Antichrist komt over de grens, hij staat in de hal, hij springt in de kamer – hij zit u op de huid, nee hij is in uw huid. Een vinger wijst strak naar u: gij zijt de Antichrist! “Gij zijt die man!” [2 Sam. 12: 7]

Natuurlijk, dat hadden we niet verwacht! Het verre zou zo nabij zijn dat het leeft en gevoed wordt door ons eigen wezen?! Zie daar wil de getuige Johannes, die zo teder begon: “Kinderkens, het is de laatste ure”, ons hebben. “Gelijk gij gehoord hebt dat de Antichrist komt, zo zijn nu ook velen antichristen geworden” – en daaruit kennen wij dat het de laatste ure is, de stonde van de wereldbeslissingen.

Ai, zo dichtbij? – Een element van onze eigen trots, een uitwaaiering van onze diepste neiging. Wel héél dichtbij! Dat is nu ook weer niet bepaald de bedoeling. Déze identificatie is onbeschaafd, insinuerend, plebejisch en fanatiek!

Wie komt daar in het uiterste verzet? En wie voelt zich nu bedreigd en beledigd en gemolesteerd? Gelukkig die zich hier aangesproken voelt en in zekere zin gearresteerd door het Woord van God, gelukkig die niet vlucht, maar in dit zoeklicht zich vangen laat, zich beschieten en neerhalen laat!

Nu zouden wij, om dat te verduidelijken, kunnen trachten een negatieve beschrijving te ontwerpen van de *moderne* mens, die zo krachtig is en zo ziek, zo vrij zich weet en zo in angst. Ik ga dat niet doen: [Ernest] Hello, [Denis] de Rougemont, [C.S.] Lewis, [Gabriel] Marcel hebben dat al gedaan en op indringende wijze. De mens voelt zich in een absurde wereld en tegelijk voor het eerst radicaal vrij om het leven om te scheppen tot een ongehoorde volkomenheid van echt, vol, bloeiend, authentiek bestaan. Maar analyserend, beschrijvend, zouden we hem passief zien, en we zouden ook te vaag zien hoe het staat met die ‘moderne mens’ en we zouden het weer te véér zoeken. We zouden hem zien als product, als slachtoffer! De verblinde! Eindelijk wetenschappelijk geworden is hij gék geworden, eindelijk meester geworden is hij een slaaf van het bestaande. En er is geen ontkomen. Zoals Christus zegt: “Ik en de Vader zijn één – niemand zal ze rukken uit mijn hand” [Joh. 10: 28v.], zo zegt de Antichrist: niemand zal ze rukken uit mijn hand – ik en de natuur, ik en de noodwendigheid, ik en de historie zijn één! Vreselijk is het te vallen in de handen van de Vorst van deze wereld!¹¹

Zie dat mag allemaal waar zijn en gelden, zózeer zelfs dat we hartzeer lijden van kommer om die mens die het toch waarachtig niet helpen kan, die werkelijk slachtoffer is en nog nooit zo radicaal tot slachtoffer gemaakt als in deze tijd. Maar slachtoffer waarván? Van de

¹¹ Zie Hebr. 10: 31 (waar het van God gezegd wordt).

Antichrist?! Werkelijk?! Dus van de techniek, van de Mammon, van de opstand der horden¹², van een valse verstandsoopvoeding, van de doorbraak van het collectivum? Zijn we werkelijk zo volstrekt passief?

Begon het zo apert, met zo zwaar geschut op onze ziel gericht? Wilden wij niet graag ons *laten* bedriegen? We loochenden de Duivel – precies wat hij altijd wil, hij wil dat hij niet gezien wordt, hij die, door de grenzeloze ruimte gejaagd, met brandende tong lekkende naar alles wat bestaat, zich weet te effaceren. Is het dáár begonnen, de prijsgeving van onszelf? Of we meenden dat God onpersoonlijk, Absolute Geest¹³ was! Is het dáár begonnen, de verwarring en het bezwijken? Of we beschermden onszelf tegen de angst door het inzicht dat God überhaupt niet bestaat. Is het dáár begonnen?

Zonder te ontkennen dat de Antichrist een wereldwerkelijkheid is en zal zijn, zonder weg te duiken voor de moeilijkheid naam en toenaam te noemen, zonder te ontkennen dat de aangeduide trekken reeds oud zijn in Europa zou ik me toch willen houden aan de tekst. Waaraan *kennen* wij ‘de laatste ure’? – Daaraan dat velen van u *antichristen* geworden zijn! Zo wordt het *persoonlijk*. Waar begon die geest óm te waren? Werkelijk waar we ons te zeer door de blote wetenschap lieten leiden en de Duivel loochenden (is dit niet een nuchter en goed werk?) en de godsgedachte geestelijker, verhevener wensten (is dat niet een gezond en rechtmatig verlangen?)? Zou werkelijk het atheïsme als opstand tegen de bekende God, die ident is met het Lot en die de berusting laat preken, het begin zijn van het hier bedoelde debacle?

Het is onwaarschijnlijk, we weten nóg niet waar ‘het’ begonnen is, de tragedie van onze eigenlijke afval. We praten er nog omheen. We moeten doorstoten tot de eenvoud. Op de vraag waar het begonnen is moet geantwoord worden: daar waar de *Christus verworpen* en veracht, genegeerd en misbruikt werd. Maar men kan het besef dat dáár de misère objectief begonnen is nog op twee manieren uitdrukken.

Er zijn er die zeggen: *toen Jezus niet meer beleden werd* naar het geloof van de Kerk van alle eeuwen – tóen begon weer de religie, en de moraal en de hoogmoed, het zelfvertrouwen en de eenzelveheid, de zelfontvouwing en de geweldenarij. Toen bestónd het niet alleen, maar toen bloeide het weer en verscheen als gerechtvaardigd, religieus gerechtvaardigd.

Het begon, zeggen anderen: *toen de Liefde werd geloochend als levenswet* – niet alleen geschonden, want dat gebeurt telkens weer, maar geloochend, voor sentimentaliteit aangezien, als iets wat vreemd is aan het gestel van de werkelijkheid en in strijd met de heroïeke aandrift van het leven.

V

De apostel zegt dat zowel die eersten als die tweeden gelijk hebben, omdat dit één is! Het is zelfbedrog als we hier scheiden. Het is ondankbaar om te doen alsof Christus een toevoegsel was aan de kennis-van-God die we reeds bezaten. Het is unfair om het voor te stellen alsof de liefde van God door Jezus is geïllustreerd en niet geopenbaard. Het is

¹² Naar de Nederlandse titel (1933) van het boek van José Ortega y Gasset: *La Rebelión de las Masas* (1930).

¹³ In de dialectiek van Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770-1831), de laatste representant van het Duits idealisme, ontwikkelt de Geest zich van subjectieve Geest (de individuele mens) tot objectieve Geest (in de geschiedenis, de wereldgeest) tot Absolute Geest (in de kunst, religie en wetenschap). Daarmee keert de Geest tot zichzelf terug.

werkelijk gemeen om de Godskennis die we in Jezus ontvangen hebben nu tegen Hem uit te spelen, om Hem te overtuigen van zijn overbodigheid, behalve dan als symbool: Hij hangende aan het kruis, om een zinnebeeld op te leveren van de liefde die altijd in de wereld leeft en in het mensenhart werkt... De apostel zegt: de liefde Gods in érnst, concreet, historisch en eeuwig-geldig – dat *is* (=) Christus! En omdat er geen scheiding is tussen de Godsliefde en Christus, daarom is er een verband tussen de Antichrist en de Godshaat. En daarom gaat het bij dit geheimenis van Christus en Anti-Christus evenzeer om de personen die niet meer geloven als over de wereld, de maatschappij die geen geloof meer heeft, tenzij dan juist het ‘geloof’ in alles waar juist Christus’ oordeel reeds overheen is gegaan. Christus en de liefde Gods – dat houdt verband met de zielennoed, maar ook met Rachels geschrei over haar vermoorde kinderen [Jer. 31: 15] en met de kreten van de ontrenten en met de tranen van de martelaren in de wereld en in de gemeente. Het loslaten van het geloof in de Heiland betekent dat de grond van het geloof in de Liefde ons ontvalt. En waar die ons ontvallen is, gaat niet alleen de ziel in weemoed en angst voort, op zichzelf teruggeworpen, maar gaat ook de wereld verder in haar eigen baan en ontdoet zich van de leiding, de tempering, de verzachting van de zeden die door het evangelie waren gewekt en uitgebreid tot ver buiten de grenzen van de gemeente. Wie niet gelooft dat Jezus méns werd...

De mens-heid, de waarachtige mens-heid van Christus, daar komt het op aan. Dáárin is de liefde van God geopenbaard; daarin is Hij, hoewel Hij de Zoon is, het volkomen tegendeel van de “mens-der-zonde”, die “in de tempel zich zet als een God, zichzelf vertonende dat hij God is” [2 Thess. 3: 4]. En daarom is het woord ‘God’ in belijdenis en lied, in hart en mond van de gemeente een *gevuld* woord: het gaat niet om God in het algemeen, niet om de idee van de liefde, maar om de Messias.

Christus heeft *niet* zich verheven boven alles wat God genaamd wordt. Zo zeker als de Duivel een filosoof is die zich verheft, zo zeker is God de Heer een minnaar die zich vernedert, zich offert. Dit evangelie hebben *velen* van ons losgelaten.

“Geloof niet iedere geest, maar beproeft de geesten of ze uit *God* zijn”, staat er een eind verder in de eerste brief van Johannes. [1 Joh. 4: 1] Dat is geen kleinigheid: menselijke geest, richting, denkwijze, levenswijze die uit GóD zouden zijn! Is dat mogelijk? Is dat te herkennen? Waar is dan de maatstaf?

“Hieraan kent gij de Geest Gods: alle geest die belijdt dat Jezus Christus *in het vlees* gekomen is, die is uit God.” [1 Joh. 4: 2] ‘Belijden’ moet hier wel wat anders zijn dan een mening, inzicht, geloofsovertuiging uitspreken, evenals bij het omgekeerde: “Alle geest die niet belijdt dat Jezus Christus in het vlees gekomen is, die is uit God niet; *maar dit is de geest van de Antichrist*, welke geest gij gehoord hebt dat komen zal, en hij is nu alreeds in de wereld” [1 Joh. 4: 3].

Daar is het dus begónnen! Niet bij een filosofie, niet bij de autonomie, niet bij de wetenschap, de techniek. Ook niet bij de angst en de eigenhulp daarin! Hier zijn we doorgestoten tot de eenvoud. En hier moet het tot beslissing komen.

En dan gaat Johannes door: “Hierin is de liefde Gods jegens ons geopenbaard, dat Hij zijn eniggeboren Zoon gezonden heeft in de wereld, *opdat wij zouden leven door Hem*” [1 Joh. 4: 9]. De apostel zegt: de liefde-zélf wordt ontkend als hart van de dingen, als wereldgrond, als wereldbewegende kracht, indien *dit* niet beleden wordt... Want er kan geen andere kennis

van de liefde waarachtig zijn dan die die in de *historie* tot ons komt.

De religieuze mens wiegt zich in oergevoelens van verbondenheid met het Al en meent te weten wat liefde is. Het is een tedere dróóm van liefde, het is een zelfprojectie van de Eros. Maar God is ons wonderbaar nabijgekomen in een *mensen*leven. Van daaruit is Hij ook ingedrongen in ons '*geestes*leven'. Uit de geschiedenis kwam zijn aangezicht oplichten en niet uit de diepten van de ziel. Om de verkeerdheid, de schuld te dragen kwam Hij en niet om ons raad te geven ter zelfverlossing, om met ons te zijn in het donker geheim van de geschiedenis en niet om ons geestelijk leven nieuwe gedachten en impulsen te verlenen, om zijn eeuwige trouw te realiseren!

Om met *ons* te zijn, om mét ons te *zijn*!

“Zie het lam Gods, dat de zonde der wereld draagt” [Joh. 1: 29] – dat werd in de gang van ons geestesleven ingeroepen! En als men nu “het bloed van dit verbond” [Hebr. 9: 20] onnodige onzin acht, dan verwerpt men niet een theorie, maar dan verwerpt men de liefde van God zoals ze tot ons gekomen is in de geschiedenis. Dan zijn we antichristen geworden. Niet bij het materialisme of naturalisme begint de antihouding – veel eerder, veel pijnlijker, veel fataler begint het: bij de *versmading van het Lam*. O! laat ons niet menen dat dit een ‘godsdienstig’ of ‘particulier’ gezichtspunt is. Dit heeft zijn repercussies tot aan de einden van de aarde.

Wanneer dus de apostel zegt: “Velen zijn antichristen geworden”, dan heeft hij zeker voor zijn geest de verten van de politiek, dan bedoelt hij zeker niet de woorden van Daniël te verzachten. Dan wil hij niet buiten de geschiedenis, buiten Israël gaan staan – nee, dan is dit alles vóórondersteld. Maar de apostel is ook pastor en hij weet: “Het grote Babylon is maar een scherts / wil het in ernst / zo babylonisch zijn als hier dit babylonisch hart” (Thompson)¹⁴.

VI

Ai, zou de stoet zich werkelijk al in beweging zetten en zouden wij ons reeds bevinden in de optocht van de nieuwe Majesteit en zijn nieuwe heilstaat? Vraagt men in ernst hoe dat mogelijk is, dan moet geantwoord worden met Jezus' woord: “Zalig is hij die aan Mij geen *aanstoot* neemt” [Mt. 11: 6]. In wezen is weliswaar die ergernis altijd mógelijk, de ergernis aan de Man der smarten [Jes. 53:3] en de Heer die in de Bergrede [Mt. 5-7] de wet van zijn verborgen koninkrijk aankondigt – nu gáát echter van alle kanten de onderdrukte wrevel losbreken, ook binnen de kerk zelf, in de *verwerping* van Jezus.

Het heroïsme wordt uitgespeeld tegen de deemoed: de machine wordt heilig in plaats van het crucifix, de wetenschap wordt ras- of klassebewust, de eerbied voor de enkeling wordt belachelijk gemaakt, de achterdocht is de altijd-knagende worm die niet sterft.¹⁵ Wij hebben geen doel dan de staat, wij sterven voor de toekomst en geweld is, in plaats van een desperaat gebaar, het opperste bloeisel van lichaam én van geest. Dit alles voor ons bestwil, om het geluk op aarde ruim te openen voor de scharen, om in onze godverlâtenheid goddelijk te genieten van de tomeloze vooruitgang en het rechtsherstel van de eeuwig-rechtmatige aandriften. Weg met de liefde!

¹⁴ “And all man's Babylons strive but to impart / The grandeurs of his Babylonian heart.” Francis Thompson: ‘The Heart. Two Sonnets II’. In: *The poems*. Londen: Burns Oates 1913. [3330]

¹⁵ Toespeling op Mc. 9: 44 en 48, zie ook Jes. 66: 24.

In het werk van Dostojevski staan deze twee tegenover elkaar: de *God-mens* en de *Mens-god*. En de Mens-god kan een atheïst zijn, maar aanvankelijk is hij het niet, aanvankelijk is hij orthodox, alleen de stijgende, steigerende lijn van zijn godsbesef laat zich niet meer kruisen door de baan van “den neergedaalden God, die de trotse wereld ómvoert in zijn triomf tot smaad der hoven – daar voert Hij ’t needrig harte boven, met Zich in ’t onverwinbre slot” (Vondel).¹⁶

Zo is het ons verkondigd en heeft het ons hart aangedaan, en plotseling, hoewel lang voorbereid, staan we in een wereld waarin de *waarden zijn omgekeerd*. Waarom? – Omdat voor óns de schaal van de waarden reeds lang heimelijk verschoven was.

De Antichrist is geen schepper, geen originele geest. Christus heeft een “*Umwertung aller Werte*”¹⁷ gebracht, wat de Antichrist doet is enkel dit dat *deze ommekeer opnieuw wordt omgekeerd* en dus de óude wereld weer op haar beide voeten komt recht te staan. En zo was het met onze religiositeit: ze was niet geniaal, niet creatief, ze was een terugkeer van de bekering vandaan. Ze was in de diepte een hervinden van ons oude, oeroude wezen, onze diepe, rijke, eenzame natuur. “Zo zijn ook velen nu antichristen geworden, waaruit wij weten dat het de laatste ure is.” Is het niet hoogst actueel?

Aan het eind van de lange weg die wij moesten gaan om enigszins tot klaarheid te komen vinden wij onszélf. Maar tegelijk vinden we hoe Babylon vóórtkomt uit dit ons babylonische hart, deze verwarde en opstandige geest die niets kwaads gedaan heeft dan te loochenen dat Gods liefde geopenbaard is.

En nu verstaan we de aandrang: Kinderkens...! Ge denkt dat het is het kapitaal of de technocratie of de despoot die komt. (Het kan best zijn, veel wijst in die richting, we leven in de schaduw van ontzettingen, maar evenzeer in de schaduw van de macht van een nieuwe wereldvrede en welvaart en, wie weet, geluk! Alleen, het zelfgenoegzame leven is niet minder erg dan het terroristische leven: “Aan één tafel zullen zij leugen spreken”! [Dan. 11: 27]) Kinderkens, het is dáár begonnen waar de mensen niet meer geloofden in de menswording *van God*, waar ze de liefde in zichzelf vonden, waar ze hun eigen ziel omhelsden in de omvatting van de Natuur, waar ze hun geest vergoddelijkten in de Cultuur en de mensheid, eindelijk, wilden verlossen.

Dat kan in zichzelf vrij onschuldig zijn, dat kon onder Gods geduld en humor in de “tijden der onwetendheid” [Hand. 17: 30] nog gedijen, maar ‘*post Christum natum*’ [Latijn: na Christus’ geboorte] kan het niet meer goed gaan. Een geheimenis: het slaat om in een *negativum*, wordt tot een ‘anti’. Zonder de liefde, déze Liefde, zonder het in deze wereld geplante kruis kunnen we niet meer leven in overeenstemming met de zin van de ons nog gegunde tijd. Wie Christus niet kan verkiezen, die móet nu ‘anti’ worden.

Niet om het dogma gaat het, [niet] om de woorden, maar om de zaak! En de zaak is nu eenmaal in Christus Jezus verschenen, geopenbaard, volbracht. Ook het humanisme is een naglans van het feit dat eeuwenlang onder ons de Heiland gepredikt en geloofd is, vereerd en gediend, niet als leraar maar als de vleesgeworden liefde van God. En zo hangen deze dingen samen: we zijn in de geschiedenis, in het drama van de Messias en de Anti-Messias

¹⁶ Uit *Gijsbrecht van Aemstel* (1637) van Joost van den Vondel, regels 700-705.

¹⁷ Centraal idee bij Nietzsche, o.a. uitgewerkt in diens *Also sprach Zarathustra* (1882-1885).

verwikkeld. Maar ook ons hart en geweten is in de geschiedenis, wijzelf stonden reeds in ons voorgeslacht en nu opnieuw onder het gezag en de zegen van de heilige geschiedenis. De afvalligen op wie de apostel Johannes doelt zijn zeker geen libertijnen geweest, laat staan nihilisten, het waren natuurlijk diepreligieuze mensen. U herinnert u: de religieuze mens stelt zich buiten de geschiedenis, hij beweegt zich in een geestelijke onthevenheid en vrede, hij zoekt de samensmelting van God en ziel. En zo wordt hij weerloos en ontvankelijk voor de tegenbeweging van de Antichrist, zo wordt hij politiek onmondig, zo leert hij de tijden miskennen, de beslissingen uitstellen, en zo wordt hij een van de gangmakers van de Overweldiging die over de aarde komt. Tegelijk is de religieuze mens openbaar geworden als één die met 'God' en 'Christus' en 'liefde' *nooit* bedoeld heeft wat de kerk daarmee wil belijden. En men zal het nog zien gebeuren dat de afval geweldige afmetingen aanneemt en vanzelfsprekend wordt onder het voorteken van een nieuwe religie! Veelmeer dan onder dat van de 'goddeloosheid'! Dan zal het oude, veel misbruikte vers van Beets toch waar worden, namelijk als men in zijn regels onder 'God' inderdaad de Liefde verstaat, de Vader van onze Heer Jezus Christus, en de 'hoogheid' verstaat als de soevereine genade die in de geschiedenis ons ten goede is ingetreden.

*Wat afvalt van den hogen God,
Moet vallen.
Een zelfde schuld: een zelfde lot
Voor allen.
't Gezin, 't geslacht, het volk, de staat,
De kleinen en de groten:
Verlaten wordt wat God verlaat,
Wat God verstoot, verstoten.
Wel hoort men daaglijks stem op stem
Weerklinken:
Geen nood! wij redden 't zonder Hem!
Maar die het zeggen – zinken.¹⁸*

Kinderkens, het is de laatste ure en in overeenstemming met wat gij vroeger gehoord hebt over de komst van de Antichrist zijn in uw eigen midden nu reeds velen antichristen geworden. En ze zijn een macht van betekenis, voor korte tijd de vijfde kolonne in de kerk, die vaak al te ruim, al te karakterloos is geweest, zelf ontrouw aan de Getrouwe. De afval maakt ook geschiedenis, in uw huis en kring, groep, partij. Het maakt zózeer geschiedenis (omdat we nu eenmaal in het dynamische veld van de geschiedenis verkeren) dat de antichristen ook ándere 'perioden' onderscheidt. Zo de twee tijdperken van Kirilov (uit Dostojevski's *Demonen*): "... van de gorilla tot de vernietiging Gods en van de vernietiging Gods tot de fysische omzetting van de aard der mensen"¹⁹ En gij? – Gij maakt andere onderscheidingen, van uw geboorte tot uw levensvervulling en vandaar tot het volkomen geluk! Of van de duistere Middeleeuwen tot de ontdekking van de wetenschap en

¹⁸ Nicolaas Beets: 'Afval', uit: *Gemengde gedichten* (1871).

¹⁹ F.M. Dostojevski: *De demonen*, ook bekend als *Boze geesten* (1872).

vandaar tot de beheersing van het Al. Of van de stichting van onze staat tot de bevrijding en vandaar verder tot de Doorbraak!²⁰ En ge neemt dit ernstig, ge geeft er uw hart aan: dit is uw eigenlijke relatie tot de geschiedenis. En ge weet niet meer dat er maar één, Godegegeven wending is die ook het heilig keerpunt van uw leven is: voor en na Christus. *Wie wegloopt uit de alomvattende kwalificatie van onze tijd*, die de tijd van de Heer, het jaar van onze Heer is, die leeft óf buiten de geschiedenis óf in een valse historie.

En ook wie boven het ene Keerpunt zou willen verheffen het keerpunt van zijn bekering (voor en na zijn bekering) leeft óf buiten de geschiedenis óf in een valse historie met zichzelf. Kunt ge nog terug...? Keer nog terug, heden, tot uw plaats in de heilige geschiedenis, om u toe te eigenen wat wij in Christus hébben, om te leven in de liefde van God.

Iemand zegt: ik ben altijd christen gebléven! – Het is voor mij dus niet nodig. Toch wel, zou ik denken, omdat men in de geschiedenis niet blijven kan die men was – wij veranderen. En de bestendigheid moet telkens veroverd worden, doordat we *worden* wat we zijn. We kunnen alleen in het geloof staan door opnieuw te geloven, we kunnen alleen in de liefde blijven door weer in liefde te worden ontvlamd.

“Kinderkens, het is de laatste ure!” U hebt wel verstaan hoe weinig deze stem een *tragisch* geluid beduidt. Daarin spreekt geen spijt dat het afloopt, geen vrees voor de Antichrist als overwinnaar. De apostel maakt ons niet tot pessimisten.

Integendeel, deze ‘laatste ure’ is de voorhof, het preludium van de heerlijkheid, van de Heer die komt, van de Heer in wie ook de zin van uw persoonlijk leven zich zal onthullen, samen met de zin van alle hunkering en heimwee. De heilstoekomst van de aarde zou een waandenkbeeld zijn als Christus de aarde niet vasthield, “daß auch sie einst Sonne werde” (Christian Morgenstern)²¹. Maar wij – hoe is het mogelijk – zouden wij bestemd zijn het evangelie te verraden? “Wij *hebben* een stem uit het licht vernomen!”²² De Heer *is* nabij! Wie dat weet, wordt niet verleid!

We zijn weerloos als de jongens van de Kinderkruistocht, die uitgetrokken om een *teken* op aarde te stellen van de onherroepelijke nieuwe tijd die eenmaal is aangebroken. We weten met Luther: “Met onze macht is ’t niets gedaan!”, en daarom juist gaat het goed! “Der legerscharen Heer / is onze tegenweer.”²³

Kinderkens, het is volbracht. Blijf bij uw Bevrijder!

*De stem, die fluistert in onz’ oren,
(...)
is waard, dat wij haar dankend horen,
dat wij haar volgen levenslang.*²⁴

²⁰ De ‘Doorbraak’ was bedoeld om de op confessionele grondslag berustende indeling van politieke partijen na de oorlog te doorbreken en leidde in 1946 tot de oprichting van de Partij van de Arbeid.

²¹ Regel van het gedicht ‘Licht ist Liebe’ uit Morgensterns bundel *Wir fanden einen Pfad* (1914).

²² Naar de eerste twee regels van het gedicht ‘Kinderkruistocht’ in de bundel *Vormen* (1925) van Martinus Nijhoff: “Zij hadden een stem in het licht vernomen: / ‘Laat de kinderen tot mij komen’.”

²³ Gezang 97, vers 2 (1938), Liedboek (1973) 401, gewijzigd).

²⁴ Gezang 110, vers 3 (1938).

Wij mogen blijven, om blijde mee te gaan in de veldtocht en tot de troonsbestijging van Hem die geen tegenstander hebben kan dan in de vorm van een contrastmatig messianisme. Kinderen, in de wereld zullen we God vaak 'kwijtraken'. De nood is groot, de sluier dicht. Het schijnt dat wij in deze laatste eeuw alleen lijdende en stervende tot de waarheid komen. En de twijfel omringt ons als een voortdurende bedreiging. Maar met dit al zijn we nog geen antichristen geworden zolang we het evangelie *dankend* horen, en met dank aanvaarden dat we in de tijd van de Heer leven, in dit jaar van onze Heer. Lof zij U, Christus, in de eeuwen der eeuwen!